

Tartalom

BEVEZETÉS	2
1. A PROPAGANDA	4
1.1. ÁLTALÁNOS JELLEMZŐK	4
1.2. A PROPAGANDA RÖVID TÖRTÉNETE	6
1.3. A HÁBORÚS PROPAGANDA JELLEMZŐI	8
1.4. SZOVJET PROPAGANDA	10
2. A II. VILÁGHÁBORÚ	12
2.1. A MAGYAR HADICSELEKMÉNYEK	12
2.2. SZOVJET ESEMÉNYEK	13
2.3. RÖVID ÖSSZEGZÉS	19
3. RÖPLAPOK	21
3.1. ÉV SZERINTI ELEMZÉS	22
3.1.1. 1941	22
3.1.2. 1942	22
3.1.3. 1943	24
3.1.4. 1944	24
3.1.5. 1945	26
3.1.6. Összehasonlítás	28
3.2. HORTHY MEGÍTÉLÉSÉNEK VÁLTOZÁSA	29
3.3. A SZOVJET PROPAGANDA ELEMZÉSE	30
3.4. MEGJEGYZÉS	31
ÖSSZEGZÉS.....	33
BIBLIOGRÁFIA:.....	35

Utolsó szerkesztés: 2024. június

BEVEZETÉS

Szakedolgozatomban a szovjet második világháborús propaganda vonásait fogom bemutatni magyarokra irányuló rölapokon keresztül, ehhez szükséges a propaganda ismertetése és a világháború fő eseményeinek rövid tisztázása. Emellett pedig a rölapok sajátosságaival, évenkénti jellemzőivel, általános vonásaival foglalkozom.

Kezdetben a don-kanyari naplókkal kezdtem el foglalkozni, amiket a jelentésekkel szerettem volna összehasonlítani, viszont kiderült számomra, hogy nem lenne igazán újat hozó kutatás. Ezen kutatásaim közben Ráskay László főhadnagy naplójában találtam rölapokat, amelyek felkeltették az érdeklődésemet, majd amint elkezdtem belevetni magam a témába szembesültem azzal, hogy kevés magyar kutatás foglalkozik mind a rölapokkal, mind az ellenségre irányuló szovjet propagandával. A naplók azonban továbbra is foglalkoztatnak, most már leginkább a rölapok hatékonyságának a vizsgálatának szempontjából.

Kezdetben leginkább az foglalkoztatott, hogy mennyi igazságtartalma van a rölapoknak, leginkább azért, mert az elsők között került a kezembe Jánosi Ferenc rölapjai közül kettő, amelyekről a későbbiekben még szó lesz, de a lényeg az, hogy ezek a rölapok a vallással foglalkoznak, éppen ezért az első gondolatom az volt, hogy ezek nem is szovjet rölapok. Aztán a későbbiekben még több olyan rölapot és témát találtam, amire nem számítottam.

Ezután a különböző típusai kezdtek el foglalkoztatni, leginkább azután, hogy több kézzel írt rölapot is találtam. Aztán egyre érdekesebb lett, hogy hogyan változnak az időben, milyen új elemek kerülnek be és mely elemek kerülnek ki, évről-évre vagy főleg 1944-ben hónapról-hónapra. Ezzel párhuzamosan egyre jobban érdekelt, hogy mennyire volt eredményes, főleg, amikor kezdtek megjelenni azok a rölapok, amelyek az átálltak számát ismertetik. Ezek mellett pedig folyamatosan ért bennem, hogy szükséges lesz a szovjet propaganda legalább alapszintű jellemzése, mert szinte az összes munka, amit találtam a hátszóra irányuló propagandával foglalkozik. Egy tanulmányt találtam, amely foglalkozik a magyarokra irányuló propagandával (P. F. ISZAKOV—J. NY. KULKOV: A szovjet sajtó — a hazafiság és az internacionalizmus propagandájának legfontosabb eszköze a Nagy Honvédő Háború éveiben. Történelmi Szemle, 22/3-4 (1979). 401-410.), viszont ez javarészt szó szerint azt mondja el, ami a rölapokban szerepel.

A kutatásom időtartalma 1942-től 1945-ig tart, eredetileg 1941-től terveztem a kutatást, viszont ebből az évből nem találtam rölapokat. Térben a kutatás leginkább a keleti front

mozgását követi, de a háterszág sem marad ki belőle, mivel főleg a frontkatonákat célozták meg, de minél közelebb került a front Magyarországhoz, annál inkább szánták a lakosságnak is röplapokat. Ezáltal a röplapok területileg a Szovjetuniótól Magyarorszáig terjednek, de természetesen mindenhol szórták őket, ahol magyar csapatok tartózkodtak. Viszont még itt fontos azt leszögezni, hogy a németekre irányuló szovjet propaganda sokkal nagyobb méreteket öltött, mint a magyarokra irányuló.

A forrásaim, azaz a röplapok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárából származnak. Ennek három oka van: az első, hogy a naplókvaló kutatásaimat itt kezdtem meg, így itt volt a legkönnyebb elkezdenem a kutatást, a második az, hogy itt van a legnagyobb számú röplap, amelynek külön gyűjteménye van, a harmadik pedig az, hogy amikor elkezdtem további röplapokat keresni más levéltárakban, az összeset megtaláltam a Hadtörténelmiben is, így ez volt a legcélszerűbb választás.

Itt három gyűjtemény is volt, amiből dolgoztam: a fő gyűjtemény természetesen a már említett Röplap-gyűjtemény volt. A második a Mikrofilm-gyűjtemény, ahonnan Kassai Géza hagyatékából való röplapokkal foglalkoztam. Róla röviden annyit érdemes tudni, hogy 1932-ben Moszkvában telepedett le, 1942-ig a Nemzetközi Lenin Iskolában tanított, majd ezt követően politikai tisztként részt vett a hadifogolytáborokban folyó agitációban, és a röplapok kiadásánál egyfajta cenzor volt. Hazatérve pedig szerkesztette az Új Szót és az Új Világot. Úgy vélem élete további kutatásra alkalmas. Valamint a Personalia-gyűjteményből is dolgoztam 2 személy: Hátszegi (Hatz) Ottó, valamit Szűcs Ferenc irataival.

A propaganda témája korábban is aktuális volt, de mai világunkban, amikor mindenhol a propagandával találkozunk az ember, kifejezetten aktuális. Az emellett folyó háborúk, pedig aktuálissá teszik a háborús propaganda vizsgálatát, hiszen ma még szélesebb körben használják, főleg a semleges országokra irányuló, támogatást kérő és ellenpropagandát.

A röplapokat Access adatbázisba vittem be a jobb kereshetőség, kulcsszavak, személyek és települések gyakoriságának vizsgálatát könnyítendő. Az adatbázist én készítettem, egy kis oktatói segítséggel. Ide minden fontos adat bevihető, szükség esetén tovább bővíthető, amely a további kutatási lehetőségek fényében egyszerűsíteni fogja a későbbi feldolgozást.

1. A PROPAGANDA

Elsőként a propaganda fogalmával, általános jellemzőivel és ismertetésével kezdem. Ezt követi a propaganda története, a háborús propaganda és a szovjet propaganda jellemzése, ismertetése. Ezekre a részekre azért van szükség, hogy a röplapokban szereplő információkat még jobban kategorizálni és elemezni tudjam. Már egy-egy bekezdés erejéig ebben a fejezetben is meg fog jelenni a röplapok elemzése.

1.1. Általános jellemzők

Olvasmányaim során sokféle meghatározással találkoztam a propagandát illetően, és a legtöbb helyen kiemelték, hogy általánosan elfogadott meghatározása nincs a propagandának, ezért én kezdésnek két helyről, általam kiválasztott meghatározásokat emelnék ki.

Az első A magyar nyelv értelmező szótárából származik és két meghatározás található meg benne: „Eszméeknek, tanoknak, nézeteknek, politikai elméleteknek szóban vagy írásban, illetve más módon (rádió, film stb. útján) való céltudatos, tervszerű hirdetése, megismertetése és terjesztése, népszerűsítése.” és „Valakinek, valaminek az emberekkel való elfogadtatása, megkedveltetése tervszerű népszerűsítése.”¹

A második a Sólyomi A. Hanna és Virányi Péter által szerkesztett szöveggyűjteményből származik: „A propaganda-, marketingkommunikáció elemeként egy olyan technika, amely elősegíti bizonyos nézetek, eszmék, ideológiák megismerését, terjesztését, bevésését, elsajátítását. Célja: hogy az emberek attitűdjét, érzelmeit, gondolkodását, magatartását, viselkedését egy adott nézettel kapcsolatosan, az elfogadás irányába befolyásolja, megerősítse. Vagyis informál, befolyásol és tudatot formál. A propaganda által bevetett eszközök, elvek, eljárások, technikák, a médiumok, szervezetek a szűken értelmezett reklámozással azonosak. Mint technika a reklámot utánozza. A propaganda a reklámozás eszközeit, módszereit felhasználva, nem csak értéket közvetít, hanem értéket is teremt.”²

A két fogalomból is látszik, hogy a propaganda fő jellemzője, hogy meggyőzőn valakit valamiről, vagy erősítse a korábbi nézeteket. Viszont sok esetben az a cél, hogy a célcsoport úgy tegyen meg valamit, amikor szükséges, hogy azt gondolja, azt saját akaratából teszi.

¹ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/p-44572/propaganda-46811/> (letöltés: 2023. 11. 20.)

A rövidítéseket feloldva használtam fel a fogalmat.

² Virányi Péter: A propaganda (ál)ruhája. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény.* Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 32.

Korábban a propaganda az érvekkel próbált hatni az emberre, azaz az észet vette célba, viszont az idő előrehaladtával ez megváltozott és bár fentmaradt a meggyőzés, az észérvek helyett egyre inkább az érzelmekre próbálnak hatni és ezáltal befolyásolni. Éppen ezért gyakran használják a megfélemlítés eszközeként is. Ennek ellenére a propaganda semleges, hiszen használójától függ, hogy jó vagy rossz célokra használja-e fel a meggyőzés eszközeit. A negatív jelentés leginkább az I. világháború után kapcsolódott hozzá a propaganda fogalomköréhez. Illetve figyelni is kell arra, hogy ne csak negatív, hanem pozitív érzelmeket is keltsen, vagy hatékonysága csökkenni fog (azaz a félelmetes ellenség ellentétéként szükséges a biztonság lehetőségének ismertetése).

Fontos jellemzője továbbá, hogy a propagandát folytatónak ismernie kell a célcsoport gondolkodását, érdeklődését, kulturális és vallási jellemzőit, amely segítségével meggyőzheti a manipulálni kívánt csoportot, hiszen azokon az értékeken keresztül, amelyekben az ember felnőtt és befolyásolják mindennapjait könnyebb elérni a kívánt hatást. A propaganda üzenetét, sok esetben jelmondatát szünet nélkül kapnia kell a célcsoportnak, máskülönben nem éri el a kívánt hatást. Viszont figyelni kell arra is, hogy ne vigyék túlzásba, azaz ugyanazt a mondanivalót kicsit másképpen mondja el a propagandista, mivel az emberek besokallhatnak és ez esetben a kívánttal ellenkező hatást éri el a feladó. Illetve figyelni kell arra, hogy az üzenetnek nem szabad ellentmondásosnak lennie, vagy túl sok információt egyszerre átadnia, hiszen ebben az esetben sem éri el a kívánt célt a befogadónál.

Jellemző még, hogy a propaganda általában csoportosan hatékonyabb, mivel az egyes embereken nyomáskényszert alakít ki, hogy ne lógjanak ki a közösségből, és így akár olyan dolgokra is rávehetők, vagy olyan dolgokat is hajlandók saját akaratukból megtenni, amelyek egyébként az erkölcsi nézeteik ellen annak. Viszont figyelni kell arra, hogy az üzenet a személyhez is szóljon, hiszen, ha csak általánosságban beszél, és nem érinti meg az egyént szintén nem ér el hatást.

Elterjedt nézet az, hogy a propaganda a hazugságok terjesztését jelenti, viszont ez csak akkor lehetséges, ha a teljes manipuláció eléréséig megoldható, hogy ez a hazugság ne derüljön ki. Éppen ezért inkább jellemző az, hogy az igazat mondják el, vagyis tényeket használnak fel, viszont a tényeket szelektálják, és csak azt hasznosítják, ami a propagandista érdekeit, állításait támasztja alá, ezért minél több benne az igazság, annál veszélyesebb a propaganda.

A propagandának mindig van egy ellenségképe, aki vagy amely csoport ellen a gyűlölet irányulhat, a hibáikat kivetíthetik rá az emberek, lehet bűnbak a rossz cselekedetekért, körülményekért. Az ellenségkép terjesztésére alkalmas lehet a karikatúra és az illusztrált

röplap³, hiszen az analfabéták, gyerekek és az adott nyelvet nem beszélők is megérthetik. A szovjet röplapokban a németek, illetve a németbarát magyar vezetés az ellenség, míg a szovjet nép a magyarok barátja, viszont ezeken a röplapokon ezt a célt szolgáló illusztrációk nem jellemzők.

Ezek mellett a propagandista különböző módszereket alkalmazhat, amivel azt a látszatot kelti, hogy az ő támogatói vannak többségben. Íme az egyik lehetőség: „Tudósítottak mindenféle helyi megmozdulásról, hogy az olvasó többségben lévőnek érezze az antiszemitizmus híveit, és a kiközösítést elkerülendő magáévá tegye a propagandista véleményét.”⁴ Véleményem szerint ugyanezt a célt szolgálhatta a szovjet röplapokban annak a száma, hogy mennyien álltak át, szöktek át a szovjetek oldalára, illetve mennyien adták meg magukat a szovjeteknek.

Fontos még megemlíteni, hogy a propagandát 4 osztályba lehet sorolni: első a fehér propaganda, amely nem tudatosan manipulál. A második a szürke propaganda, amely esetén az információ semlegesnek tűnik, de a forrása általában nem megbízható. A harmadik a fekete propaganda, amely a tudatos megtévesztés. Ebbe a kategóriába tartozik a háborús propaganda. Illetve az utolsó a szubpropaganda, amely egy szokatlan doktrína bevezetése egy lassú cél elérése érdekében.⁵ Én a dolgozatomban a harmadik típussal, azaz a fekete propagandával foglalkozom.

1.2. A propaganda rövid története

Ebben az alfejezetben a propaganda fontosabb állomásait és a dolgozat szempontjából fontos mozzanatokat ismertetek, nem célom a propaganda teljes történetének az áttekintése.

Bár többen a propaganda megjelenésének tekintik az ókori császár szobrokat, a dicsőítő verseket és a császár tiszteletére rendezett felvonulásokat, de a maihoz hasonló értelemben az agitáció 1622-ben jelent meg, amikor XV. Gergely pápa megalapítja a Congregatio de Propaganda Fide⁶ intézményét, azaz a Hitterjesztési Kongregációt, amelyet neveztek Propagandának is. Ennek az intézménynek a feladata az volt, hogy terjessze a hitet a nem katolikus területeken, hiszen a protestantizmus ellen fegyveres fellépéssel már nem érték el

³ Tamás Ágnes: Karikatúrák a propaganda szolgálatában (1939-1944). *Századok* 151 (2017) 2. sz. 408.

⁴ Sipos Balázs: Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus”, 1919-1942. *Múltunk* 50 (2005) 3. sz. 16.

⁵ Virányi: A propaganda (ál)ruhája, 20.

⁶ Kiss Balázs: Missziótól Marketingig. Fejezetek a propaganda elmélet-történetéből. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény.* Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 347.

jelentős eredményeket. Illetve 1701-től létezett az Anglikán Egyház által megalapított Evangélium Terjesztése az Idegen Területeken Társaság a pogányok megtérítésére.⁷

Ezek azonban csak az egyházi vonatkozásai, a politikai használata, azaz a modern politikai propaganda megjelenése a francia forradalom idejére datálható. Ezt megelőzően az egyház kivételével különböző termékek népszerűsítésére⁸, egyfajta reklámozásra használták a propagandát. És katonai vonatkozásban először 1899-ben az első hágai békekonferencián foglalkoztak a propagandával.⁹

A 19-20. század fordulóján a propaganda meghatározása a következő volt: „minden intézet, melynek célja véleményterjesztés”¹⁰. A jelentése század első negyedében gyökeresen megváltozott, hiszen a legszélesebb körben, és sokak szerint leghatékonyabban az I. világháborúban használták a propagandát, ekkor a következőket vallották róla: „Elfogult nézetek terjesztése, gyakran hazugság és csalás alkalmazása révén”¹¹. Ezután a propaganda szinte a mindennapi élet része lett.

„A propagandatechnikákat tudatosan először Walter Lippman újságíró és Edward Bernays pszichológus használta az USA-ban.”¹² ugyanis vezetésükkel Woodrow Wilson amerikai elnök hozta létre a Committee for Public Information-t, ami az I. világháború ideje alatt működött, célja pedig a háború népszerűsítése volt.

A propagandára a II. világháborúban is támaszkodtak, de ekkor a győzelemben már nem tulajdonítottak neki akkora szerepet, mint az I. világháborúban, illetve a diktatórikus rendszerekben erős, központi szerepet töltött be a propaganda, a háború alatt és után is. A diktatórikus propagandának a kultusz kialakítása is része volt vagy része lehetett. Ennek a rendszer propagandának a nagy hatékonysága abból ered, hogy a médiából és a kulturális intézményekből, mint az iskola, ugyanaz az üzenet érkezett és ellenvéleményt nem hozhatták nyilvánosságra, azaz cenzúrázták a megjelenő tartalmakat.

A propaganda a II. világháborútól az emberek mindennapjait befolyásolja, hiszen a hidegháborúban szembenálló két fél, és ezek szövetségesei és csatlósai erős agitációt folytattak a másik szuperhatalom ellen. Napjainkban pedig a kormányok, és hatalommal bíró személyek is alkalmazzák, ezáltal mindenhol éri az embereket, hiszen általában a hírek sem pártatlanok, objektívek, hanem valamelyik fél érdekeit tartja szem előtt, természetesen továbbra

⁷ Virányi: A propaganda (ál)ruhája, 12.

⁸ Virányi: A propaganda (ál)ruhája, 13.

⁹ Virányi: A propaganda (ál)ruhája, 38.

¹⁰ Sipos: Az (ellen)propaganda, 5.

¹¹ Virányi: A propaganda (ál)ruhája, 19.

¹² Virányi: A propaganda (ál)ruhája, 21.

is vannak kivételek. De érdemes megjegyezni, hogy „... az egyház, az állam és a vállalati érdekek gyakran versenyeznek egymással, nem pedig kölcsönösen támogatják egymást, és mindezt együttvéve nem tudják totálisan blokkolni a terjesztés eszközeit.”¹³

1.3. A háborús propaganda jellemzői

A háborús propagandát, más nevén a lélektani hadviselést az ókortól használják, és folyamatosan változik a technika színvonalának megfelelően¹⁴. Ilyen eszközök voltak a harcidalok és a későbbi katonadalok is, melyek egyszerre segíthették a harci szellem felkeltését, erősítését és a félelemkeltést az ellenségben.

Érdemes megemlíteni, hogy a propaganda háborúban való alkalmazása során szimbólumokat, képeket, jelentéseket és érzelmi ráhatást használtak az emberek befolyásolására.¹⁵

A háborúban olyan propaganda és ellenségkép kell, amely összekovácsolja a nemzetet és a háború szükségessége felé tereli őket, elérve a hadi állapot teljes támogatását, hiszen a háborúhoz belső összetartás kell. Ennek elérésére alkalmas a külső problémák felnagyítása, a társadalmi problémák okának külpolitikai tényezőkre való kivetítése, bizonyos nemzetekkel való rossz viszony eltúlzása, esetleg a nemzeti érzés felkorbácsolása egy másik népcsoport vagy ország ellen. Erre a sztereotípiák használata is alkalmas lehet, amely egy gyakran megjelenő eleme a propagandának, és ha már létező előítéletekre épít még hatékonyabb.

Fontos volt az ellenséges nemzetek egészének a demonizálása, és kegyetlenségének, erősségének bemutatása, de ügyelve arra, hogy ne legyőzhetetlennek ábrázolja az ellenséget, emellett bemutatva azt, hogy létüket veszély fenyegeti és így meggyőzhették a hátszínre, hogy szükség van a háborúra. Illetve ezzel a folyamattal felkészítették a katonákat is a fronton várható helyzetekre, körülményekre, nem ábrázolta gyengének és felkészületlennek az ellenfelet, amely miatt a katonák becsapva érezhették volna magukat a fronton, és így az óvatosság is jellemzőbb volt köreikben. Ezek mellett pedig jellemző volt, hogy felkészítették a katonákat a háborús ellenfelek propagandájára, és a háború alatt is folytatták ezt a propagandát, hogy az ellenséges agitáció ne érhesse el a kívánt hatást. A helytelen felkészítő propagandára

¹³ Jonathan Auerbach - Russ Castronovo: Tizenhárom tézis a propagandáról. *Apertúra* 9 (2004) 3. sz. 14. <https://www.apertura.hu/2014/tavasza/auerbach-castronovo-tizenharom-tezis-a-propagandáról/> (letöltés: 2024. 01. 24.) – Az oldalszám a pdf változatból való, amely innen letölthető.

¹⁴ Nyíri Tibor: A „lélektani hadviselés” tömegpszichológiai aspektusai. *Új Honvédségi Szemle* (1998) 3. sz. 92-93.

¹⁵ Kranzieritz (Hajdu) Veronika: A kommunikáció szerepe a katonai pszichológiai műveletekben. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény*. Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 104.

jó példa a következő: „A magyar katonákat a propaganda arra készítette fel, hogy a[z orosz] lakosság felszabadítóként fogja őket üdvözölni, és meglepetéssel fogadták, hogy nem ez történt. Ők maguk is elhitték az általuk felállított kettős kereszt feliratát: „Itt járt a magyar hadsereg, s a keresztet, földet és a szabadságot visszaadta néktek!””¹⁶

A gyűlöletpropaganda, melyet leginkább a nácik használatában ismernek az emberek, beleivódik a társadalomba, mind a gyűlölködő, mint a gyűlölt rétegben komoly nyomokat hagyva.

A háborús propaganda csoportosítása a célcsoport szerint a következő lehet: saját hátországnak szóló, ellenséges katonáknak és hátországnak szóló, szövetséges katonáknak és hátországnak szóló és a semleges országoknak szóló. A saját hátország esetében több célja van a propagandának: az ellenséges propaganda ellensúlyozása, a háború támogatásának erősítése és fenttartása, katonák toborzása, katonák ellátásának sürgetése, termelésre buzdítás.

Az ellenség felé irányuló propaganda legfőbb célja a demoralizálás, azaz, hogy mind a katonai, mind a hátországi folyamatok hatékonysága csökkenjen. A szövetségesek esetében a cél a háborúban való szövetség előnyeinek ismertetése, a szükségességének alátámasztása, a kapcsolat erősítése, esetleg az ellenséges propaganda ellensúlyozása. A semleges országok esetében pedig a fő cél elérni, hogy a semleges ország csatlakozzon a propagáló ország és szövetségesei oldalán a háborúba, ritkább esetben az a cél, hogy az ország semleges maradjon.

A világháborúkban, különösen az I. világháborúban fontos volt, hogy ki tudja eredményesebben használni a propagandát, hiszen akár a háború végkimenetelét is befolyásolhatta.¹⁷

Mint korábban említettem fontos volt, hogy a hazugságokat hogyan alkalmazzák, hiszen, ha rövid időn belül kiderül, hogy hazugság volt, akkor onnantól elveszítik az emberek bizalmát, de ha csak a háború után derül ki, akkor az már nem befolyásolja a háború kimenetelét, az ország támogatottságát. Viszont ez később okozott károkat, erre jó példa, hogy az amerikai sajtóban az I. világháború idején sok olyan állítás és szörnyett jelent meg a németekről, amelyről később kiderült, hogy hazugság, ám ez azt eredményezte, hogy a II. világháború idején közölt valóságos cselekedeteket már az olvasók nagy aránya nem hitte el.¹⁸

¹⁶ Pihurik Judit: „Agitgránátok” – antifasiszta propaganda a szovjet hadifogolytáborokban. *Múltunk* 65 (2020) 1. sz. 42.

¹⁷ Nyíri: A „lélektani hadviselés”, 93.

¹⁸ Z. Karvalics László: Nagy háború és propaganda. A diszkurzusfejlődés néhány iránya. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény*. Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 186.

Lényeges továbbá, hogy a háborúban megnyerni kívánt tömegek, legalábbis a háterszág esetén, nem szervezett tömegek, ezért első lépésként szervezett tömeggé kell kovácsolni az embereket, el kell érni, hogy azt higgyék, hogy szervezett tömeget alkotnak, akár a hadsereg,¹⁹ ez okozza a túlszervezettséget, leginkább a diktatúrákban.

Zárásképpen megemlítendő, hogy a háborúban a propaganda legfőbb célja, hogy „a rendelkezésére álló eszközök segítségével olyan érvanyagot juttasson el a speciálisan kiválasztott csapatok állományához, amely elbizonytalanítja a harcolókat és ezáltal tömeges méretű átállást, megadást, dezertálást vált ki”.²⁰ Ehhez a propagandistának folyamatos információszerzésre van szüksége.

1.4. Szovjet propaganda

A szovjet propaganda ismertetését Leninnel érdemes kezdeni, aki a lapokat tekintette a propaganda és az agitáció alapjának, ezek alkalmazását, üzését pedig alapjáraton a szociáldemokráciában látta állandó és fő feladatnak. Lenin propagandája a marxista tudományra épült, amely a tudományos világkép és tudományos szocializmus eszméinek terjesztését segítette elő. Célja volt elérni az emberek „önálló” cselekvését (melyről korábban szó volt), az eszme elmélyítésével és a párt vezette és közvetítette oktatással, hiszen úgy vélte az embereket ki kell tanítani ahhoz, hogy az „önálló” cselekvés létrejöhessen.

Sztálin propagandájára jellemző, hogy a propaganda abszolút elsőbbséget élvez, hogy minden taktikai szempontok alapján dől el, azaz, hogy mit adnak a lakosság tudtára, és ami átadásra is kerül, már össze van mosva az elfogadott értelmezéssel. A felvonulások, fentről indított versenyek és egyéb ehhez hasonló események a korábbiakban már említett többség érzés felkeltését szolgálják, ezzel nyomáskényszert helyezve az egyénekre. Célja pedig a fentálló társadalmi-politikai rendszer konzerválása. A propagandának való teljes alárendeltséget mutatja a II. világháborúban, a Szovjetunióban gyorsan megalakuló és megszállókkal harcoló, nagyszámú partizánalakulat is.²¹ A csapatok kapcsolatban álltak a Vörös Hadsereggel is, és a megfélemlítés segítségével a szovjet lakosságból még többen csatlakoztak.

¹⁹ Theodor W. Adorno: A freudi elmélet és a fasiszta propaganda mintázata. *Thalassa* 17. (2006) 2-3. sz. 30.

²⁰ Nyíri: A „lélektani hadviselés”, 95.

²¹ Súlyomfi Andrea Hanna: A terrorizmus propagandája. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény*. Szerk. Súlyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 394.

Fontos tudni, hogy „A harctéri szovjet propaganda aktív szereplői lettek a magyar emigráns kommunisták, akiknek szigorúan felügyelt munkájába hadifoglyokat is bevontak.”²², hiszen ez a rölapokhoz szorosan kapcsolódik.

A szovjet propagandában és a hadifoglyok oktatásában (erről bővebben a 3. Rölapok fejezetben lesz szó a hadifoglytáborokkal és a hadifoglyokkal kapcsolatban) a szovjetek „Hangsúlyozzák a legismertebb toposzok szerepét – mint a „minél nagyobb hazugság, minél egyszerűbb megfogalmazásban, minél többször ismételve” – anélkül, hogy utalnának a tényre: ezen alapelv a sztálinizmus vagy más rendszer szolgálatában ugyanúgy állhat, mint a náciizmuséban.”²³, és ez saját propagandájukra is jellemző volt, sőt a legtöbb hadviselő fél agitációjára.

1941 után jellemző volt a szovjet propagandára, hogy: „... a háború eseményei, következményei értelemszerűen az antifasiszta, honvédő tematikára helyezték a hangsúlyt. Ebbe ágyazódott Sztálin és a bolsevizmus szerepének túldimenzionálása, egyoldalú bemutatása is. Az antifasiszta szovjet propaganda már a harctéren megjelent: rölapok, tábori újságok, hangszórókon sugárzott rádióadások útján próbálták meggyőzni az ellenséges hadsereg tagjait arról, hogy a rossz oldalon küzdenek, adják meg magukat.”²⁴

Ejtenünk kell néhány szót a szovjet propaganda használt eszközök széles köréről, hiszen ebből csak egy a rölap. Emellett használták a sajtót, a filmeket, a zenét, a rádióműsorokat, a plakátokat, az irodalmat és a művészeti ágakat a propaganda minél szélesebb terjesztésére, és bár én ebből csak egyet emeltem ki, amely irányult a magyarokra, ez nem ennyire egyszerű és egysíkú. Illetve fontos megemlíteni, hogy a II. világháború ideje alatt a Szovjetunióban a plakátok mellett fontos szerepe volt a képes levelezőlapoknak.²⁵ Ez azért lényeges, mert az általam vizsgált dokumentumok között is vannak képes levelezőlapok, amelyeket rölapként kiadtak.

A szovjet propagandaanyagokban „... azzal érveltek, hogy nem lesz bántódásuk a fegyvert önként letevőknek, az igazi ellenség pedig a fasiszmus, egy emberellenes rendszer, azzal kell szembeszállniuk.”

Mivel pedig a szovjet propagandáról nem találtam ennél több, nem a hátszóra irányuló propaganda jellemzést pedig szinte egyáltalán nem, ezért a 3. fejezetben fogom elemezni és jellemezni a szovjet propagandát.

²² Pihurik: „Agitgránátok”, 43.

²³ Pihurik: „Agitgránátok”, 41.

²⁴ Pihurik: „Agitgránátok”, 41.

²⁵ Virányi: A propaganda (ál)ruhája, 58.

2. A II. VILÁGHÁBORÚ

Ebben a fejezetben nem az egész világháborúról lesz szó általánosságban, hanem a magyarok legfontosabb hadi cselekményeit, illetve a rölapok szempontjából fontos politikai eseményeket fogom ismertetni a fejezet első felében, a másodikban pedig a szovjetek legfontosabb hadi eseményeit. A második részben azonban a legfontosabb események mellett, amelyek támpontok lesznek, a rölapokban szereplő események is bekerülnek, ezért részletesebb, mint a fejezet első része. Azért itt kerül ez elemzésre, mert így csak azok az események kerülnek a dolgozatomba, amelyek a téma szempontjából fontosak.

2.1. A magyar hadicselekmények

Mint ismert a II. világháború 1939. szeptember 1-én robbant ki, Magyarország azonban csak 2 évvel később, 1941. június 27-én kapcsolódott be ténylegesen a harci cselekményekbe. Ezelőtt említésre méltó csapatmozgásokra négy alkalommal került sor: 1938. novemberében az első bécsi döntés után a Felvidék déli részére; 1939. márciusában, amikor a magyar hadsereg bevonult Kárpátaljára; 1940. szeptemberében az észak-erdélyi és székelyföldi bevonulás idején, valamint 1941. áprilisában, amikor a magyarok bevonultak a Délvidékre.

Magyarország a Szovjetunió ellen lépett be a háborúba, amelynek előzménye a június 26-i kassai bombázás, melyet a szovjeteknek tulajdonítottak. Eddigre a fegyveres semlegesség álláspontján álló Teleki Pál öngyilkos lett és átvette helyét 1941. április 3-án Bárdossy László.

A Szovjetunió elleni magyar támadás 1941. július 1-én indult meg, a Kárpát-csoport volt az első kiküldött alakulat, amelynek része volt a Gyorshadtest.²⁶ 1942-ben azonban az előző év tapasztalatai miatt feloszlatták. Helyét az 1942. áprilisára megszervezett és 1942. július 27-ig a Szovjetunióba kiszállított²⁷ 2. magyar hadsereg vette át. Ez a hadsereg lett 1943. január 12-én kezdődő orosz támadás, a doni katasztrófa áldozata. Még a 2. magyar hadsereg szervezése idején márciusban, a túlzott német elkötelezettségtől tartva Horthy Miklós döntésére Bárdossyt Kállay Miklós váltotta a miniszteri székben.

Ezután következett a Kállay-hintapolitika időszaka, amikor fent tartották a németbarátság látszatát, de közben titkos tárgyalásokba kezdtek a nyugati Szövetséges hatalmakkal. Ezek a tárgyalások azonban kitudódtak és 1944. március 19-én bekövetkezett a

²⁶ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilagaboruban-lexikon-a-zs-F062E/k-F0A98/karpat-csoport-F0AB1/> (letöltés: 2024. 03. 10.)

²⁷ <https://www.masodikvh.hu/hadszinterek/europa/kelet-europa/47-don-kanyar-1942-43> (letöltés: 2024. 04. 12.)

német megszállás, amely ellenállás nélkül zajlott le. A megszállás után Horthy Miklósnak le kellett váltania Kállayt és helyére Sztójay Dömét kellett kineveznie. Maga Horthy a helyén maradt, hátha személyes jelenlétével elérhet valamit. Augusztusban pedig Sztójayt Lakatos Géza követte, mivel Horthy felbuzdult a sorozatos német vereségeken.

1944. október 8-án Horthy fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, amelyet a kormányzó maga jelentett be október 15-én rádióbeszédében, ez volt a kiugrási kísérlet, amely azonban a németek tudtára jutott és a németek zsarolásának engedve október 16-án Horthy kinevezte Szálasi Ferencet, majd lemondott.

A Vörös Hadsereg 1944. szeptember végén lépte át a magyar határt és december 24-én megkezdődött Budapest ostroma, amely egészen 1945. február 13-ig tart. 1944. december 22-től pedig egy átfedés van Szálasi és Miklós Béla a Debrecenben kinevezett Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke között, azaz az országnak két miniszterelnöke volt. Szálasi 1945. március 28-ig, Miklós Béla pedig november 15-ig töltötte be a miniszterelnöki tisztséget.

Az Ideiglenes Kormányt megválasztó Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én jött létre Debrecenben, szovjet engedéllyel.

A harcok 1945. áprilisában fejeződtek be Magyarországon a németek kiűzésével.

2.2. Szovjet események

A Szovjetunió ellen indított Barbarossa-hadművelet 1941. június 22-én indul meg. Ekkor már a szovjetek is támadásra készültek²⁸, amely probléma volt, mivel támadásra és nem védekezésre rendezkedtek be. Ezáltal a németek gyors ütemben nyomultak előre. 1941. július 3-án Sztálin bejelentette a honvédő háborút, meghirdette a felperzselt föld taktikáját, valamint a partizánháború alkalmazását.²⁹ A németek július 9-én bevették Pszkovot, 16-án pedig Szmolenszket.

Augusztusban a németek és szövetségeseik (magyarok, románok, szlovákok, olaszok), valamint a finnek töretlenül nyomultak előre. A románok augusztus 13-án bekerítették Odesszát, a németek elfoglalták Nyikolajevet. Augusztus 12-14. között a szovjeteknek sikerült a Lovaty mentén kissé viaszorítani a németeket, de egy erősített német ellencsapással a

²⁸ Gosztönyi Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989*. Budapest, 1993. 155.

²⁹ Gosztönyi: *A Vörös Hadsereg*, 160.

németek elérték Osztaskovot.³⁰ A finnek augusztus 29-én elfoglalták Viipurit és elérték a régi finn-szovjet határt.³¹

A németek szeptember 5-én átlépték a Leningrád-Moszkva vasútvonalat, 10-ére pedig Leningrádot gyakorlatilag elvágták a hátországtól.³² Szeptember 19-én elesett Kijev. Szeptember 29-én a németek átkeltek a Dnyeper alsó folyásán.³³ Szeptember 24-én a németek támadást indítottak a Krím bejárata, a perekopi földszoros ellen.³⁴ Majd október 2-án megkezdődött a Tájfun hadművelet néven ismert Moszkva elleni támadás. Eközben pedig Poltavától offenzívát kezdtek a németek Harkov és Donyec-medence irányába, amely később Kurszkra is kiterjedt.³⁵

Október 2. és 20. között került sor a vjazmai, brjanszki és Azovi-tengeri csatavesztésekre, amelyt Moszkva bekerítése és kiéheztetése követett. Ezt követően Zsukovot visszahívták Moszkvába és az ázsiai csapatok is átcsoportosításra kerültek.³⁶ A moszkvai német csapatösszevonások elkerülésére, a szovjetek az ázsiai kötelékek megérkezése után támadást indítottak a leningrádi és a déli fronton. Az utóbbin sikereket is értek el, november 28-án a németek feladták Rosztovot. De Moszkvánál sikeres német támadás indult, amely december 2-án elérte Moszkva egyik külvárosát, itt azonban befagyott.

December 6-án Moszkvától északra és délre Zsukov sikeres ellentámadást intézett a németek ellen, akik viaszorultak a Tyim-Mcenszk vonalra.³⁷

1942. januárjában újabb sikerek következtek, amelyek tavasszal kudarcokba fordultak át. Legjelentősebb a Leningrád felszabadítására létrehozott front kudarca. Januárban előre törtek a Szmolenszk-Vjazma vasútvonalig és a Vjazmától délre eső területekre, ahol azonban a németek katlanba zárták és felőrölték a szovjet csapatokat.³⁸

Még 1941 decemberében megindult egy támadás a németek ellen Kercsnél és Feodoszijánál, a Krím visszafoglalására és Szevasztopol megmentésére, de a németek a

³⁰ A Sztálin-vonal áttörése. In.: Szabó Péter, Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1941-1943-CF9/2-a-barbarossa-hadmuelet-1941-junius-22-1941-december-4-D5D/a-sztalin-vonal-attorese-D6D/> (letöltés: 2024. 05. 10.)

³¹ Gosztanyi: *A Vörös Hadsereg*, 162.

³² Gosztanyi: *A Vörös Hadsereg*, 162.

³³ Gosztanyi: *A Vörös Hadsereg*, 163.

³⁴ Általános német támadás Rosztov, Leningrád és Moszkva felé. In.: Szabó Péter, Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1941-1943-CF9/2-a-barbarossa-hadmuelet-1941-junius-22-1941-december-4-D5D/altalanos-nemet-tamadas-roosztov-leningrad-es-moszkva-fele-D9D/> (letöltés: 2024. 05. 10.)

³⁵ Gosztanyi: *A Vörös Hadsereg*, 165.

³⁶ Gosztanyi: *A Vörös Hadsereg*, 166.

³⁷ Gosztanyi: *A Vörös Hadsereg*, 168.

³⁸ Gosztanyi: *A Vörös Hadsereg*, 171.

támadók ellen fordultak és 1942. január 18-án visszafoglalták Feodosziját, majd a németeknek be kellett szüntetnie a támadást. Február 27-én újra támadtak szovjetek, amely március 19-én elakadt, május 14-én a támadóknak vissza kellett vonulniuk a Herszon-félszigetről.³⁹ Július 1-én fel kellett adniuk a szovjeteknek Szevasztopolt, majd 4-én az egész félszigetet.

Május 12-én Harkov visszaszerzéséért indítottak támadást a szovjetek az Izjam melletti Donyec-hídfejből, ezt a németek Harkov előtt megállították, majd a hónap végén a németek bekerítették a betörő szovjet haderőt és győzelmet arattak felettük.⁴⁰

Június 28-án indult meg a németek Kék terve, azaz a Kaukázus ellen és a Volga lezárására indított támadás, az offenzíva októberre kifulladt. Augusztusban a románok megszerezték Anapa kikötőjét. Szeptemberben a németek már a Donnál álltak, Leningrádnál pedig kijutottak a Volgához.⁴¹

1942. október-novemberében Zsukov a sztálingrádi fronton sikeresen feltartóztatta a németeket.⁴² November 19-én kezdődött meg az alsó Donnál a szovjet offenzíva, amely során a szovjetek 23-ra bekerítik a németeket, akiket azonban nem sikerül megsemmisíteni. December 12. és 24. között pedig folyik egy sikertelen német felmentési akció. Majd a szovjetek megtámadták a németeket és december 29-én visszafoglalták Kotyelnikovót. A katlanba zárt németek ellen indult meg egy újabb támadás 1943. január 10-én, eredményeket azonban csak a hónap második felében sikerült elérni és szétválasztani a német hadsereget. Január 31-én Paulus, február 2-án az alakulat másik fele tette le a fegyvert.⁴³

Január folyamán sor került a Don menti román, olasz és magyar csapatok felőrlésére. Illetve szintén januárban áttörték a leningrádi blokádot, de a németek még egy évig tartották magukat a Szinyavino-magaslatokon.⁴⁴

1943. január-március között visszaszerezték a szovjetek az Észak-Kaukázust és a Donyec-medence keleti részét. Február 14-én került ismét a szovjetek kezére Rosztov és Vorosilovgrád. Illetve februárban fel kellett adniuk a németeknek a Rzszev, Vjazma és Gyemjanszk melletti képzett hídfőket.⁴⁵

1943. március 16-án Harkovot, 21-én pedig Belgorodot ismét elfoglalták a németek, de tovább nem jutottak. Hitler a Citadella hadművelet során a kurszki kiszögelésben állomásozó szovjeteket el akarta vágni és meg akarta semmisíteni, ez a hadmozdulat július 4-én indult

³⁹ Goszttonyi: *A Vörös Hadsereg*, 171.

⁴⁰ Goszttonyi: *A Vörös Hadsereg*, 172.

⁴¹ Goszttonyi: *A Vörös Hadsereg*, 179.

⁴² Goszttonyi: *A Vörös Hadsereg*, 180.

⁴³ Goszttonyi: *A Vörös Hadsereg*, 184.

⁴⁴ Goszttonyi: *A Vörös Hadsereg*, 186.

⁴⁵ Goszttonyi: *A Vörös Hadsereg*, 186.

meg.⁴⁶ A támadással a németek nem tudták elérni Kurszkot, és július 12-én Prohorovkánál lezajlott a legnagyobb páncélos csata,⁴⁷ amelyben egyik fél sem győzött, de a német offenzíva kudarcba fulladt.

A szovjet Kutuzov hadművelet célja, hogy a szovjetek visszafoglalják Orjolt és elpusztítsák az ottani németeket. Az offenzíva július 12-én kezdődött és 15-én csatlakozott a Központi Front jobbszárnya a támadáshoz.⁴⁸

Eközben augusztus 3-án bevették Belgorodot a szovjetek. Augusztus 23-án pedig sikerrel járt a Rumjancev hadművelet, azaz bekerítették és elfoglalták Harkovot.

Szeptember és december között felszabadították Ukrajnát és Belorusszia egy részét, Kijevet november 6-án. Október végén szabadították fel Melitopolt és Zaporozsjét.⁴⁹

November elején a szovjetek eljutottak a Dnyeper torkolatáig, a Krím-félszigeten lévő német és román csapatokat elvágva, majd meg is semmisítették az ellenséget.

1943. november 28. és december 1. között megtartották a teheráni konferenciát. December 1-én pedig kiadtak egy közös nyilatkozatot is a konferencián részt vevők.

A 7 lépcsős támadás a Dnyepertől nyugatra eső területek és a Krím visszahódítására 1943 december 24-től 1944. március 18-ig tartott.

Az évben előirányoztak egy sor hadműveletet Leningrádtól a Fekete-tengerig. A támadásokat 10 részre bontották, ezért a „sztálini tíz csapás” nevet is viseli.⁵⁰ Az első célkitűzés Leningrád felszabadítása volt, amely sikerrel is járt és a tengelyhatalmakat a Szovjetunió háború előtti határáig szorította vissza.

A második csapás az Odessza ellen március 26-án meginduló támadás volt. A harmadik az április 8-i Krím elleni támadás.⁵¹

A negyedik csapás június 10-én indult meg és a finnek ellen folyt, akik azonban augusztus 25-én fegyverszünetet kértek, szeptember 4-én pedig aláírták az egyezményt.

Az ötödik csapás Belorusszia teljes elfoglalása, amely június 23-án kezdődött a Dvina nyugati folyásától a Pripjatyig. Könnyen áttörték a német védelmet, Vityebszk és Bobrujszk térségében tekintélyes német erőket zártak körbe, akik június végén megadták magukat. Július

⁴⁶ Gosztynyi: *A Vörös Hadsereg*, 188-89.

⁴⁷ Gosztynyi: *A Vörös Hadsereg*, 189.

⁴⁸ A szovjetek „Kutuzov” hadművelete Orjol irányában. In.: Szabó Péter, Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1943-1945-13DD/1-kurszktol-a-dnyeperig-1943-marcius-26-1943-december-23-13F3/a-szovjetek-kutuzov-hadmuelete-orjol-iranyaban-1943-julius-12-augusztus-18-1450/> (letöltés: 2024. 05. 14.)

⁴⁹ Gosztynyi: *A Vörös Hadsereg*, 190-192.

⁵⁰ Gosztynyi: *A Vörös Hadsereg*, 196.

⁵¹ Gosztynyi: *A Vörös Hadsereg*, 197.

3-án elfoglalták Minszkét. Július 4-én pedig Minszktől két irányba haladhatnak Mologyecsnokón keresztül Vilnius felé és Baranobicsin keresztül Breszt-Litovszk irányába.⁵²

Július végén a szovjetek elfoglalták Tukumst és ezzel elvágták a németeket, akik Kurlandban tartózkodtak.

A hatodik csapásra július 13-án a Poleszje-vidékétől délre került sor. Brody térségében a németeket körbe zárták, július 27-én pedig elesett Lvov, ahonnan a Visztula felé törtek tovább.

Augusztus 17-én érték el a szovjetek Kelet-Poroszország határát, majd 20-án Magnuszewnél és Pulawynál átkeltek a Visztulán.

A Visztulán való átkelés után a lengyel emigráns kormány felkelést szított Varsó visszafoglalására, és reménykedtek, hogy kitartanak, amíg a lengyel származású Rokosszovszkij marsall eléri a várost, de mivel Sztálin nem akart egy szovjetellenes kormányt késleltette a felmentést, illetve július 21-én ki is nevezett egy kommunista kormányt, és ezzel volt hajlandó tárgyalni csupán. Majd a nyugat nyomására szeptember 1-én megindult az 1. belorusz front, de nem sikerült Varsót elfoglalnia, szeptember 23-án pedig áthelyezték ezt az egységet, a felkelők október 2-án letették a fegyvert.⁵³

Augusztus és szeptember között indult meg Kelet-Kárpátok és a Fekete-tenger között a szovjetek három frontja: a 2., 3., és 4. ukrán front. A 4. front Petrov vezetésével bevette Drogobics lengyel olajközpontot augusztus 6-án, majd a Kárpátokat próbálta bevenni sikertelenül.

Eközben a hetedik csapás is megindult, ebben alkalmazták a 2. és 3. ukrán frontot. Ennek célja a Romániában állomásozó németek megsemmisítése. A románok már áprilisban megegyeztek a szovjetekben, hogy augusztus végén megnyitják előttük a frontot, majd a németek kiűzése után fegyverszünetet kötnek. A szovjetek azonban előrébb hozták a támadást és augusztus 20-án megindították. A németeket 5 nap alatt katlanba zárták, 23-án Mihály román király leváltotta Antonescut, 24-re a szovjetek akadálytalanul mozogtak Romániában.⁵⁴

Augusztus 24-én Hitler bombáztatni kezdte Bukarestet, ezért a románok 25-én hadat üzentek Németországnak. A szovjetek augusztus 31-én vonultak be Bukarestre és szeptember 12-én kötötték meg a románok a szovjetekkel a fegyverszünetet.

Ezt követően a 2. ukrán front előre tört Erdély és Jugoszlávia irányába. A 3. ukrán front pedig elérte a román-bolgárt határt, és mivel Bulgária nem állt hadban a Szovjetunióval, ezért

⁵² Gosztznyi: *A Vörös Hadsereg*, 198.

⁵³ Gosztznyi: *A Vörös Hadsereg*, 206-7.

⁵⁴ Gosztznyi: *A Vörös Hadsereg*, 200.

egy fasisztabarát kormányra hivatkozva szeptember 5-én a szovjetek hadat üzentek a bolgároknak és szeptember 6-án megkezdték a „felszabadító” hadműveletet.⁵⁵

Tito 1944. szeptember 21-én Moszkvába repült, ahol katonai egyezményt kötött a szovjetekkel. Ennek értelmében a 3. ukrán front Bulgária irányából tört nyugat felé és a jugoszláv partizánokat megtámogatva október 20-21-én felszabadították Belgrádot.

Szeptember 13-án a Malinovszkij vezette 2. ukrán front átkelt a Déli-Kárpátok hágóin, kiszorította Erdélyből a román-magyar csapatokat és a Nagy-Alföld peremén készült egységeivel a kilencedik csapásra.

A 2. és 3. ukrán front megindult Magyarországon, és nem számítottak nagy ellenállásra sem, főleg, hogy Horthy megkezdte a különbéke tárgyalásokat, de Hitler Kelet-Magyarországon egy erős védelmi vonalat épített ki, és október 16-án, a különbéke 15-i bejelentése után, zsarolással lemondásra kényszerítette Hitler Horthyt.

A szovjet csapatok október 11-én bevonultak Kolozsvárra⁵⁶

A szovjetek október végére tudták javukra fordítani Kelet-Magyarországon a helyzetet, és 1944. december 26-án körülférték Budapestet is, amelynek ostroma 1945. február 13-án fejeződött be. Ezután a szovjet haderő újra megindult, de a Balatonnál rövid időre ismét megállt.⁵⁷

A tizedik csapás a lappföldi hadjárat, amely az Észak-Finnországot elhagyni nem akaró németek ellen indult. Emiatt a finnek kénytelenek voltak szeptember 19-én hadat üzeni a németeknek.⁵⁸ 1944. november elején lépték át a norvég határt.

1944-45-ös téli hadjárat célja Berlin elfoglalása, ennek első lépése a Visztula és Odera közötti németek leverése, majd Közép-Lengyelországban utat nyitni Berlin felé. Ám a terveket kissé megváltoztatta Hitler karácsonyi offenzívája és a nyugati hatalmak segítség kérése miatt.

1945. január 20. helyett a szovjetek offenzívája már 12-én megindult a nyugati front tehermentesítésére. Zsukov csapatai 14-én indultak meg, 17-ére elfoglalták Varsót. A szovjetek január 30-án Frankfurt és Küstrin között elérték az Oderát. Január 19-én Krakkót foglalták el, majd január 27-én elérték Auschwitzet. Eközben az 1. belorusz front elérte Frisches Haffot, ezzel Kelet-Poroszországot elvágt a szárazföldi összeköttetéseitől.⁵⁹

⁵⁵ Gosztznyi: *A Vörös Hadsereg*, 202.

⁵⁶ <https://rubicon.hu/kalendarium/1945-aprilis-4-magyarorszag-hivatalosan-veget-er-a-ii-vilaghaboru> (letöltés: 2024. 04. 18.)

⁵⁷ Gosztznyi: *A Vörös Hadsereg*, 203.

⁵⁸ Gosztznyi: *A Vörös Hadsereg*, 199.

⁵⁹ Gosztznyi: *A Vörös Hadsereg*, 209.

A szovjetek folyamatosan nyomultak előre, április 4-én elfoglalták Pozsonyt. Április 16-án megindult a Berlin elleni támadás, amit 21-én elértek, 25-ére pedig be is zárult a gyűrű, éppen amikor a két front találkozott Torgaunál.

Május 1-ére Berlin nagy része a szovjetek kezén volt, május 7-én pedig aláírták a németek a kapitulációt, amit a szovjetekkel 9-én meg kellett ismételniük.⁶⁰

2. 3. Rövid összegzés

A fejezetet részletesebbre terveztem, mivel azonban különböző szakirodalmakban vannak eltérések az események dátumai között, így sokkal rövidebb és kevésbé részletes lett, hiszen az eltérések okán nem ellenőrizhetem biztosan az eseményeket. Az ellenőrzés hiányában az igazság- és hazugságtartalom elemzése is kimarad a dolgozatból. Ezt a későbbiekben pótolni szeretném a magyar, a szovjet és a német jelentések együttes vizsgálatával, amint elsajátítottam az orosz nyelvet, valamint a nemzetközi viszonyok is megengedik.

Azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a rölapokban szerepelnek a legfontosabb mérőföldkövek, valamint rengeteg kisebb-nagyobb város elfoglalása is, a legfontosabb szerepet azonban a Berlintől való helyzet, Magyarországhoz való közeledés, az itt folyó hadműveletek, valamint Budapest felszabadításának adott állapota adja.

Petrov, Zsukov és Malinovszkij, valamint a belorusz és ukrán frontok több rölapon is megemlítésre kerülnek, valamint az említett parancsnokok parancsai is kerülnek kiadásra, mint rölap, ezért tartottam ezeket fontosnak bizonyos helyeken kiemelni. Erre példa a következő:

„Megkezdődött az orosz hadsereg gyors téli offenzívája nyugat felé.

Az 1. Ukrán Front után támadásba lendültek a Z s u k o v marsall parancsnoksága alatt álló 1. Bjelorussz Front csapatai is.”⁶¹, valamint itt van még egy példa, amikor egy parancs is felkerült a rölapokra:

„Tudomásotokra hozzuk G. Zsukovnak a Szovjet-Unió tábornagyának 1944. április 19.-én kiadott 105/S számú parancsát, amely szerint mindazok a magyar tisztek és katonák, akik önként jönnek át a Vörös Hadsereg oldalára és pedig akár csoportosan, akár egyenként, az alábbi kedvezményeket és előnyöket élvezik:

1./Feljavított élelmezés

2./Külön táborokban való elhelyezés, különösen kedvező éghajlati viszonyok mellett.

⁶⁰ Gosztanyi: *A Vörös Hadsereg*, 217.

⁶¹ HM HIM HL RGY IV/264.

3./Munkaválasztás joga a foglalkozásnak megfelelően. A tisztek csak az esetben alkalmazhatók munkára, ha saját maguk kérik.

4./Levélírás a hozzátartozókhoz.

5./Az első hadifogolyszállítmányokkal hazatérés Magyarországra a háboru befejezése után.”⁶²

⁶² HM HIM HL RGY IV/139. Az írásmód hű a röplaphoz.

3. RÖPLAPOK

A dolgozatomban általam vizsgált rölapok a II. világháború alatt keletkeztek és a szovjetek szánták a magyaroknak. A fejezetben bemutatom a rölapok fogalmát, a csoportosítási lehetőségeket, majd rátérek magukra az általam vizsgált rölapokra. Dolgozatom ezen részében mutatom be a dolgozat lényegét. Legfőbb célom a rölapok évenkénti változásának (vagy éppen változatlanságának), a II. világháborúban a magyarokra alkalmazott szovjet propaganda jellemzőinek, valamint a Horthy-képnek és változásának bemutatása.

Kezdsnek a rölap fogalmát ismertetem a Magyar néprajzi lexikon szócikkének részletével: „... időszerű, közérdekű eseményt tárgyaló, kis terjedelmű nyomtatvány. Elsődleges célja a hírközlés. A rölapon epikus vagy lírai szöveg egyaránt található, gyakran képpel illusztrálva. Terjedelmük 1–2 lapostól a 15–20 laposig változó. A könyvnyomtatás megjelenésével szinte együtt jelentkezik a rölap. Először német, majd olasz területeken terjedt el, hamarosan egész Európában ismertté vált, a reformáció fontos propagandaeszközüül használta fel. Magyarországon az 1700-as évek előtt csak szórványosan jelent meg.”⁶³

Ezeket a rölapokat a célcsoport szerint 3 felé lehet elkülöníteni: a katonáknak szánt, a hátszág lakosságnak szánt, illetve egyszerre a katonáknak és a lakosságnak szánt rölapok. Emellett aláíró szerint lehet elkülöníteni: hadifogoly vagy hadifoglyok aláírása, a Vörös Hadsereg „aláírása”, a Parancsnokság vagy frontparancsnokok nevével fémjelezett, az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében kiadott vagy semmilyen aláírást nem tartalmazó rölapok. Ezek mellett pedig lehet kisebb csoportokat létrehozni, például aszerint, hogy van-e rajta fénykép vagy rajz, terjedelem szerint, esetleg a verseket elkülöníteni. Illetve egy jelentős csoportot képeznek a kézzel írt rölapok is. A későbbiekben ezek arányáról statisztikai adatokat is szeretnék készíteni.

Érdeemesnek tartom megemlíteni, hogy a rölapokat többféleképpen is terjesztették: például szórták repülőgépekből, kilőtték erre kialakított ágyúból, valamint hangosbemondókon keresztül olvasták fel az éjszaka leple alatt.⁶⁴ A szétszórás a rölapokon is látszik, mivel sokon van sárnyom, de az összehajtogatás nyomai is fellelhetők rajtúl.

Illetve mielőtt belekezdenék az évenkénti ismertetésbe, elemzésbe és összehasonlításban le kell szögeznem, hogy a dolgozatom ezen részében egységesen a

⁶³ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/r-738B0/roplap-7399E/> (letöltés: 2023. 11. 20.). A rövidítéseket feloldva használtam fel a fogalmat.

⁶⁴ Frontpropaganda a Vörös Hadseregben. Az 1. Ukrán Front magyar nyelvű rölapjai 1942-1944. (Kassai Géza hagyatékából). Összeáll.: Kővágó Sarolta, Szabó Róbert. Budapest, 1979. 4.

Szovjetunió és a szovjet kifejezést fogom használni, annak ellenére, hogy a rölapokban az országra 4 (Szovjetunió, Oroszország, Szovjet-Oroszország és Orosz Tanácsköztársaság), a népre pedig 2 (szovjet és orosz) kifejezés is használatban van. Valamint a rölapokból származó idézetek hűek a rölapok szövegéhez, megtartva a helyesírást, tagolást (ez az egész dolgozatra igaz).

3.1. Év szerinti elemzés

Az évenkénti rendezést a változás bemutatása miatt találom alkalmasnak, valamint a háború évenkénti vizsgálata segíthet megérteni azt, hogy miért így alakultak a rölapok és a bennük található témák.

3.1.1. 1941

Bár a magyarok 1941-ben léptek be a Szovjetunió elleni háborúba, ebből az évből nem találtam a magyarokra irányuló rölapot-rölapokat. Úgy gondolom, hogy ennek vagy az az oka, hogy ezek a rölapok elvesztek, vagy pedig az, hogy ekkor viszonylag kis létszámban voltak még jelen a magyarok a fronton, ezért a szovjetek nem célozták őket. És a kutatás során az is nyilvánvaló lett, ahogy már korábban említettem, hogy a németekre irányuló propaganda az elsődleges, a szövetségeseit csak másodlagosan próbálták meggyőzni.

3.1.2. 1942

Ebben az évben a rölapokban találhatóak érvek és érzelmre hatás egyaránt. Ebben az évben a legjelentősebb szerepet a hadifogolytáborokban való élet és mindennapok játsszák. Kiemelkedik a rölapok közül a hadifogolytiszték első konferenciájáról szóló 4 oldalas rölap, amely közli a konferencia tényét, és a konferencia határozatát. Ezeknek a rölapoknak központi témája, hogy a szovjet hadifogságban és hadifogolytáborokban milyen jó az élet, az ellátás, mennyivel jobban élnek ott, mint a németek vezette fronton. A hadifoglyok dolgoznak és ezért fizetést kapnak, van fa, a foglyok tudnak pihenni és szórakozni, jó az étel, a bánásmód és a ruházat. És fontos szempontnak tartják, hogy a hadifogság választásával rövidítik a katonák a háborút és biztosítják saját életüket. Azaz a legfőbb cél a hadifogságról és hadifogolytáborokról felállított magyar és német kép megcáfolása.

A rölapokban többször említésre kerül Sztálin 55. számú napiparancsa, vagy ténylegesen maga a napiparancs van kiadva, mint rölap vagy szövegrészletek belőle, vagy csak a tartalma, melynek lényege, hogy a hadifogságban garantálják a fogoly életét, az emberséges bánásmódot, az élelmezést és a háború után az első hadifogoly szállítmánnyal való hazatérést.

Ekkor leginkább parancsmegtagadásra, dezertálásra és fogságba kerülésre biztatnak, a fogságba kerülés lehetséges a katonáknál és a polgári lakosságnál is.

Fontos szerepet kap annak a hangsúlyozása is, hogy a német, illetve a román az ellenség, és a német az, aki belekényszerítette a magyarokat a románokkal közös háborúba, miközben a szovjet a magyar testvérnépe. Hatásgyakorlásra felhozzák, hogy németek rabolják Magyarországot és a hivatalnokok a feleség életét keseríti, amíg a katona a fronton van és a biztos halált várja.

Érvelnek még Németország könnyen kifogyó készleteivel, fejletlen fegyverivel is, melyek állításaik szerint az első világháborúban is oka volt a német vereségnek. Illetve a független Magyarország előfeltételének nevezik meg Hitler legyőzését.

Valamit érdemes megemlíteni, hogy a konferencia kiadványában szólnak a hátszálhoz is, amelyben ellenállásra biztatják a lakosokat, például, hogy ne menjenek el a sorozásra, hátráltassa a hadianyagszállítást és ne adja oda a mezőgazdasági termékeket. Itt egy részlet belőle:

„Ujoncok! Ne jelenjete meg a sorozó bizottságok előtt!

Munkások! Tegyétek használhatatlanná a lőszeret és a fegyvereket! Állítsátok meg Budapest, Csepel, Diósgyőr hadigyárait! Tartóztassátok fel a csapatokat és fegyvereket szállító vonatokat! Parasztok! Egy karéj kenyeret se, egy darab szalonnát se a német rablóknak és cselédjeiknek, Horthynak és Bárdossynak!”⁶⁵

Végezetül két lényeges dolgot említenék meg: az egyik az, hogy ebből az évből van a legtöbb kézzel írott rölap, ezek leginkább tábori levelezőlapok, vagy olyan rölapok, amelyben a kézzel írott levél és a nyomtatott változat is jelen van. A másik, hogy feltételezhetően ebben az évben jelenik meg leginkább Kossuth Lajos és Rákóczi Ferenc, mint követendő példa. Azért csak feltételezhetően, mert ezek a rölapok a Mikrofilm-gyűjteményből származnak, és nem mindegyiken szerepel datálás, illetve a levéltár állományában mind a három tekercs 1942-ben keletkezettnek van jelölve, viszont 1943-as és 1944-es dátumozású rölapok is szerepelnek a mikrofilm-tekercseken. Ezáltal a nem datált és évet, jelentős eseményt

⁶⁵ HM HIM HL RGY IV/117.

nem tartalmazó röplapokat 1942-es évben keletkezettnek tekintem. Illetve ehhez kapcsolódóan még meg kell említenem, hogy Rákosi Mátyás ebben az évben jelenik meg 3-szor, mint aláíró.

3.1.3. 1943

Ebben az évben szinte kizárólag katonákhoz szóltak a röplapok és inkább az érzelmekre próbáltak hatni, bár érvek is találhatók bennük. A legfontosabb továbbra is a hadifogsággal kapcsolatos német-magyar állítások megcáfolása. Itt felsorolják ugyanazokat, mint az előző év röplapjaiban. Viszont egy-két orosz siker is megjelenik már.

Azonban itt már nagyobb szerepet kap a biztos halál hangsúlyozása. A Szovjetunióban való „pusztulás”, a biztos halál, sőt még a doni katasztrófa is, mint az azonos sors, a németért való halál képének erősítése. Ennek megerősítésére igen erőteljes és naturalista képeket is alkalmaznak: „Halott magyar katonák és tisztek rohadnak a mezőkön és az erdőkben. Távoli hazájukat sosem látják többé.”⁶⁶ Ellenpéldaként pedig jelen van a hadifogolytáborok biztonsága.

Hangsúlyozásra kerülnek a németek és főleg a magyar egységek sikertelenségei és veszteségei, de itt még viszonylag kis mértékben. Illetve itt leginkább Rákóczi Ferenc és kurucainak németellenes harca és álláspontja van jelen.

Rávenni továbbra is a parancsmegtagadásra, dezertálásra és hadifogságba vonulásra akarja a katonákat.

3.1.4. 1944

Ebben az évben a röplapok legtöbbje egyfajta naptár, amelynek elején dátum van és a nap hadi eseményeit, főleg a szovjet, de sokszor a szövetséges hatalmak előre nyomulását ismerteti. Ezáltal itt már sokkal inkább a tényközlés az elsőszerű eszköz, és erre építve érvelnek, próbálják meggyőzni a szovjetek a katonákat, illetve érzelmekre is próbálnak hatni, de ez kisebb szerepet kap.

Itt nagy hangsúlyt kapnak a védelmi vonalak gyengeségei, többek között az Árpád-vonalé, amely a Kárpátok vonala.⁶⁷

⁶⁶ HM HIM HL RGY IV/134.

⁶⁷ <https://rubicon.hu/kalendarium/1945-aprilis-4-magyarorszagon-hivatalosan-veget-er-a-i-vilaghaboru> (letöltés: 2024. 04. 18.)

Fontosnak tartom kiemelni, hogy több röplapban is megjelenik vallásosság, vagy a vallás kérdése. Dr. Jánosi Ferenc, egy református tábori lelkész, akinek nevéhez több röplap is kapcsolódik. Ezekben a röplapokban: a lelkészeket szólítja fel az élet védelmére, amely a hadifogsággal lehetséges, az élet megmentésére buzdítja a katonákat a fogságba eséssel, mivel Isten számára az élet a legfontosabb. Valamint a katonákat szólítja fel a németek elleni szent háborúra vagy a hadifogságot propagálja, és elmondja, hogy a Szovjetunióban milyen vallási szabadság van. Ezekre egy részlet példaként:

„Hogy nyugodt lelkiismerettel felelhes, lelkipásztori szavammal üzenem Neked, amit hadifogságomban magam tapasztaltam: vallásszabadság van, a lelkészek és templomok Oroszországban ma is szolgálnak Istennek és a hivek zavartalanul imádkozhatnak házaik szemefénye, a szentkép előtt. Üzenem Neked, hogy velünk hadifoglyokkal úgy bántak az orosz nép, hogy saját fiaival sem jobban; és ami a legfontosabb üzenem Neked, hogy a hűség, jóság, és becsület él és cselekszik ebben az országban.

Ha megkérdeznék a tisztek és a honvédek: mit cselekedjünk? Feleld tiszta szívvvel: mentsétek meg életeteket, válasszátok a fogságot!”⁶⁸

Ezen túl néhány katolikus és egyéb református egyházi személyek is adtak ki röplapokat, de amit fontosabbnak tartok megemlíteni, hogy a Vörös Hadsereg nevével, vagy név nélkül kiadott röplapokon többször szóba kerül, hogy a szovjetek biztosítják a vallásszabadságot és nem szándékuk ezen, ahogy az ország berendezkedésén sem változtatni.

Itt az idő múlásával változik, hogy mire akarják rávenni a katonákat, kezdetben a hadifogságra és (fegyveres) átállásra, majd egyre inkább az átállásra (itt már nem csak a Vörös Hadsereghez és a szovjet partizánokhoz, hanem a szlovák partizánokhoz is), majd az átállás mellett egyre erősödik a német kiűzésére biztatás, főleg Horthy 1944. október 15-i rádióbeszéde után. Ezután egyre több röplap születik, mely biztosítja az átállást, a hadifoglyoktól külön lakhatást, a külön bánásmódot és az életet, különösen Miklós Béla átállása és átállási parancsa után. Legvégül pedig a hazatérésre kerül a legnagyobb hangsúly, de egész évben támogatva volt a katonák hazaszökése, főleg, hogy folyamatosan közeledtek Magyarországhoz, majd területére is léptek. Illetve egyre erősödik a németekkel való szembefordulás támogatása is.

Egyre nagyobb hangsúlyt kap az a röplapokban, hogy követni kell Finnország, Románia és Bulgária szakítását a németekkel, majd miután a Vörös Hadsereg elérte az országhatárt az is, hogy nem kell félni a szovjet hadseregtől, hanem segíteni kell minden módon, mivel a Vörös Hadseregnek nem célja bárminek a megváltoztatása, hanem csak a németek kiűzése. Erre példa:

⁶⁸ HM HIM HL RGY IV/96.

„A vörös hadseregnek nem célja elvenni Magyarországnak bármely részét és megváltoztatni a jelenlegi társadalmi rendjét.

A vörös hadseregnek az a célja, hogy a német hadsereget megsemmisítse és az elnyomott országokban a Hitler-uralmat tönkretegye. A vörös hadsereg Magyarországra nem hódító, hanem mint felszabadító jött.”⁶⁹

Itt megjegyezném, hogy kevés olyan röplap van, amelyben a Vörös Hadsereg kisbetűvel szerepel, de ez pontosan egy ilyen.

A hátszág lakóit bízatták a szabotázsokra és munkabeszüntetésekre is, majd amikor a Vörös Hadsereg már felszabadított bizonyos területeket, arra hogy álljanak vissza a normális hétköznapi életre, éljék a mindennapi életet és dolgozzanak, végezzék hivatásukat (például a papok). Illetve a katonáknak azt közvetítették, hogy a felszabadított területeken már béke és nyugodt élet van.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány röplapjai már megjelennek és itt ismét hangsúlyt kap Kossuth és Rákóczi, de nem lesz már olyan szerepe, mint 1942-ben.

Végül, pedig amit fontosnak tartok külön is kiemelni a korábban már említett megváltoztatással kapcsolatos biztosítást, azaz hogy a röplapok nagy részében biztosítják arról a magyarokat, hogy nem akarják elvenni a földjüket, nem akarják megváltoztatni a társadalmi rendet, a vagyon elvétele, intézmények megváltoztatása, valamint a vallás megsértése.

„A Vörös Hadseregnek nincs más célja, mint az, hogy összezuzza az ellenséges német hadsereget és megsemmisítette Hitler-Németország uralmát az általa leigázott országokban.

A szovjet-katonai hatóságok nem szándékoznak Magyarország mai társadalmi rendjén változtatni és a maguk rendjét meghonosítani az általuk elfoglalt területeken.

A polgárok magántulajdona érintetlen marad és a szovjet-katonai hatóságok védelme alatt áll.

A helyi hatóságok és a helyi önkormányzat összes szervei, amelyek a Vörös Hadsereg bevonulásáig működtek, helyükön maradnak.”⁷⁰

3.1.5. 1945

Ebben az évben leginkább tények közlése folyik, és nagyobb hangsúlyt az Ideiglenes Nemzeti Kormány röplapjai kapják. Ezekben a kormány működése, tagjainak ismertetése, valamint az ország működésére hozott döntéseik szerepelnek. Lásd:

⁶⁹ HM HIM HL RGY IV/160.

⁷⁰ HM HIM HL RGY IV/161.

„Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány miniszterelnökévé egy hangulag MIKLÓS BÉLA vezérezredest választották meg, aki az 1. magyar hadsereg parancsnoka volt.

Külügyminiszter: Dr. Gyöngyösi János.

Belügyminiszter Dr. Erdei Ferenc.

Honvédelmi miniszter: Vörös János
vezérezredes, a magyar vezérkar volt főnöke.

Pénzügyminiszter: Dr. Vásári István.

Földművelésügyi miniszter: Nagy Imre.

Iparügyi miniszter: Takács Ferenc.

Kereskedelemügyi miniszter: Gábor József.

Közügyminiszter és kultuszminiszter: gróf Teleki Géza professzor.

Igazságügyminiszter:

Dr. Valentini Ágoston.

Közélelmezési miniszter: Dr. Faragó Gábor.

Közügyminiszter: Molnár Erik.

Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány megkezdte működését: újjászervezte a nemzetgazda-
ágot, földet ad a parasztnak és háborút üzent Hitlernémetországnak.”⁷¹

Ezzel az idézettel kapcsolatban, azonban fontos megjegyezni, hogy több eltérés is van: a nevek nem megfelelően vannak leírva, hiszen Várásy István és Valentiny Ágoston neve is i-
vel van írva, annak ellenére, hogy y-nal használták nevüket, valamint Faragho Gábor sem a
leegyszerűsített módon használta nevét. Továbbá fontos megemlíteni, hogy Faragho Gábor
közügyminiszter volt, és a közlelmezési miniszteri tisztség ekkor már nem létezett,
valamint, hogy Molnár Erik a népjóléti miniszter volt.⁷²

Továbbra is jellemző a naptárforma, ahol a hadsereg előrehaladását és sokáig Budapest
helyzetét is közlik. Emellett Szálasi Ferenc parancsai és kormánya ellen buzdítják a népet és
katonákat, valamint hangsúlyt kap az imént említett budapesti ostrom állapota, majd a főváros
és az ország felszabadítása is.

Érzelmekre leginkább az elrettentés módszerével próbálnak hatni, a magyarok
Németországba való elhurcolásával. A háborúból kilépett országok példája egyáltalán nem
jelenik meg.

⁷¹ HM HIM HL RGY IV/260.

⁷² <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarország-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/i-j-F0A5C/ideiglenes-nemzeti-kormany-F0A60/> (letöltés: 2024. 05. 15.)

Ebben az időszakban a katonákhoz és lakossághoz szóló rölapok nagyjából kiegyenlítik egymást.

3.1.6. Összehasonlítás

A fentiekből jól látszik, hogy hogyan alakultak az évek során a rölapok tartalma.

Bár a lakosságra mindig próbáltak hatni, de 1944 második feléig ez kisebb hangsúlyt kapott, mint a katonákra irányuló propaganda. Ennek oka a távolság, és az, hogy a katonákat kell meggyőzni arról, hogy ne a németekkel közösen harcoljanak.

Az, hogy mire akarják rábírní a szovjetek a magyarokat a helyzetnek megfelelően alakul, de a hadifogság választása, azaz az önkéntes megadás végig jelen van a rölapokon, amelyet erősít a legtöbb rölapon megtalálható frontátlépési igazolvány is, amely biztosította a biztonságos átlépést. Emellett nagyon hosszú időn keresztül biztatták a katonákat a fegyveres átállásra is, azaz, hogy a németek ellen forduljanak, ennek ellenére magyar alakulat nem alakult meg úgy, mint a lengyel vagy a román, pedig erre több próbálkozás is irányult. Azt követően pedig a németek kiűzésében való részvételre került a hangsúly.

A németek biztos veresége az egész propagandát végig kísérte, eleinte csak az I. világháború eseményeire hivatkozva és a szovjet fejlettebbségre, majd a folyamatos német vereségekre és Németország kimerülésére.

A világháború elején a tényekre és az érvekre kevésbé alapoztak, mint az érzelmekre, de ezek fokozatosan felváltják egymást, és nem szabad elfelejteni, hogy az érvek, ha kismértékben is, de jelen voltak.

A Vörös Hadsereg a rölapok szinte állandó szereplője, amely változatlanul, mint győztes, dicsőséges hadsereg jelenik meg, amely nem bántja az ártatlan népet.

Az eseményeknek megfelelően természetesen változnak a rölapok, ezáltal kerülnek be új elemek, például a kilépett országok példája: „Ne halgassatok a hazug Horthy propagandának, mert már saját szemeitekkel láthatjátok, hogy hová vezette az országot, tanuljatok Finnország, Románia és Bulgária esetéből, ezek már megszabadultak a háború borzalmaitól.”⁷³ Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a demokratikus kormány létrehozására szinte végig felszólítanak, biztatnak a rölapokban.

⁷³ HM HIM HL RGY IV/99.

3.2. Horthy megítélésének változása

Horthy kezdettől fogva az volt, akire a háborúba sodrás terhét tették. Mellette, mint bűnös vagy az adott kormány (Bárdossy-, Kállay-, Sztójay- és Lakatos-kormány) vagy Hitler jelent meg. Például: „Horthy és Bárdossy kormánya eladta magát Hitlernek és most német füttyszóra táncol”⁷⁴. Horthy megjelent, mint a hóhér, a hazaáruló, aki eladta magát Hitlernek, a hazával együtt. A fehér terror megszervezőjeként is hivatkoznak rá: „A hóhér Horthy, a fehér terror megszervezője, akinek kezei magyar munkások és parasztok ezreinek véréből pirosak.”⁷⁵ És ezek mellett volt hazug, országvesztő, és esküszegő is, aki eladta az ország függetlenségét és bemocskolta a magyar zászlót. Lásd:

„De nemcsak ti tettetek esküt Horthynak. Horthy Miklós is tett esküt a magyar népnek. Esküjében ünnepélyesen megfogadta, hogy a magyar hadsereget csakis magyar ügyért fogja harcbanvetni. De Horthy mégis német ügyért ontja patakokban a magyar katonák vérének.

Horthy Miklós megfogadta, hogy az ország függetlenségét minden külső ellenséggel szemben megvédi. De Horthy eladta az ország függetlenségét. Ahelyett, hogy megvédte volna az országot a külső ellenséggel szemben, megnyitotta előtte a kapukat. Bebocsátotta az országba a németet. Titeket meg, bajtársaink kikergetett Oroszországba harcolni a németekért.

Horthy Miklós megszegte a magyar népnek tett esküjét. Esküszegésével ő maga oldott fel benneteket eskütök alól.”⁷⁶

De már korán megjelenik az a kép is, hogy Horthy tudja, hogy a németek veszíteni fognak és, hogy a pusztulás biztos, de ő ezt akarja, Hitlerrel együtt rohan a végpusztulásba. Valamint már bíztatnak a Horthy-uralom megdöntésére is, mivel nem nemzeti az általa felállított kormány és az engedetlenségre, mivel nem szabad Horthy akaratától függenie a magyaroknak.

Ez csak 1944. október 15. után változik meg, ekkor Horthy már rátért a jó útra, meg akarja menteni Magyarországot, ő az, aki az utolsó pillanatban meglátta a helyes utat, ezt azonban Szálasi erőszakos hatalomátvétele miatt nem tudta véghez vinni. Például: „Magyarország Kormányzója és Legfelsőbb Hadura - látván Németország reménytelen helyzetét és elkerülhetetlen vereségét - elhatározta, hogy megszakítja azt a szövetséget, melyet Hitler Magyarországra kényszerített, beszünteti a harcot a Vörös Hadsereg ellen, megfordíttatja

⁷⁴ HM HIM HL RGY IV/117.

⁷⁵ HM HIM HL RGY IV/117.

⁷⁶ HM HIM HL RGY IV/114.

a magyar fegyvereket és kiűzeti a németeket Magyarországból.”⁷⁷ Ezt követően a negatív jelzők pedig teljesen eltűntek, helyébe Szálasi és embereinek borzalmas lépése került. Valamint megjelenik, hogy Horthyt a Gestapo tartóztatta le, és a németbérencek felléptek a törvényes hatalom ellen, amely a korábbi kijelentések és felszólítások után erőteljes fordulat, de megfelel az új helyzetnek.

3.3. A szovjet propaganda elemzése

A szovjetek II. világháborúban használt propagandája megfelel a propaganda általános kritériumainak. Kialakított egy ellenségkép-csoportot, amelynek középpontjában a németek állnak, és ehhez csatlakoznak a németekkel szövetséges országok, valamint a németek magyarországi kiszolgálói is, amely általában az aktuálisan hatalmon lévő kormány, valamint Horthy, és ezt az ellenségképet végig fenntartotta. Sőt több esetben tovább erősítette, nagyobb hangsúlyt kapott és erősebb kifejezéseket használtak.

A rölapokban eleinte kevés információval, ténnyel dolgoznak, ezek leginkább a szovjet győzelmek egész végig, később azonban egyfajta információ felhalmozás lép fel a háború előrehaladtával. Úgy gondolom, hogy ezzel az egyébként is bizonytalan, rossz körülmények között lévő katonákat próbálta elbillenteni a saját irányába, azáltal, hogy az igaz, vagy igaznak tűnő állításokat tőle kapja meg, hiszen az rengeteg információból nem képes kiszűrni, hogy mi valós és mi nem az, viszont nincs olyan szintű információ túlhalmozás, hogy a katonák elveszítsék érdeklődésüket.

A meggyőzés vagy rábírás jellemző a háború egésze alatt a propagandára, de a megfélemlítés eszközével nem él folyamatosan, sok esetben jelennek meg félelmetes, elrettentő képek, de tényleges fenyegetés ritkán tűnik fel. Illetve a megfélemlítés mellett gyakran megjelenik a hadifogság biztonsága, az ott való jó élet, majd az ország „felszabadított” területein az otthoni nyugodt élet, átlagos mindennapok visszatérése. Valamint a németek, és néha románok iránti gyűlölet felkeltése is jellemző, ehhez Magyarország német kifosztását és a németek ösellenség jellegét használják fel.

A magyarok mindennapjait, kulturális jellemzőit szinte biztos, hogy ismerték, a Szovjetunióban élő magyar kommunisták, valamint a hadifoglyok felhasználása okán is.

Jelmondat a rölapoknak minden alkalommal van, és bár jelentése ugyanaz, de megfogalmazása többféle, hogy a célcsoport ne unja el. Ebből én két gyakort emelnék ki: „Át

⁷⁷ HM HIM HL RGY IV/245.

a Vörös Hadsereg oldalára!”, valamint a „Cselekedj!”, ez utóbbi a német elleni fellépésre szólít fel.

Kevés ellentmondás van és sok esetben ezek is elenyészők, amelyeket egy alacsonyan képzett katoná nem is feltétlenül venne észre.

A szovjetek a csoport, de egyén megszólítását is alkalmazzák, hiszen sok röplapon szerepel, hogy, hányan adták meg magukat, mentek át a szovjetek oldalára, valamint a hadifoglyok felhasználása is azt a célt szolgálja, hogy az átállókat többségben lévőnek mutassa be. Illetve minden ilyen felhívásban kiemelik, hogy akár az egész egységgel, akár egy kis csoporttal, akár egyedül, de át tudsz menni, ezzel arra is biztatva a katonákat, hogy ha át akarnak menni másokat is vigyenek magukkal, hogy a felelősséget el tudják hárítani magukról, vagy legalább a csoporthoz tartozás tudata meglegyen. Az átállás lehetőségei szintén végigkíséri a háború alatti rölapokat.

És bár használtak igaz (pl.: aktuális hadi események) és hamis (pl.: élet a hadifoglytáborban, az orosz parasztok élete a háború előtt) állításokat is, de a hamis állítások nem voltak bizonyíthatók vagy cáfolhatók, addig, amíg nem volt késő, például be nem került egy hadifoglytáborba. Bár a hadifoglytábor megvizsgálására és a magyar hadifoglyokkal való beszélgetésre 1942-43-ban a rölapokban ígértek lehetőséget, ha a katonák megbízott bizottságot küldött, akik megnézték ezeket, egyeztettek a szovjetekkel egy időpontot a biztonságos átállásra, majd visszatértek bajtársaikhoz és elmondták nekik a látottakat. Ennek valódisága azonban további kutatást igényelne, és ha igaz is valószínűnek tartom, hogy volt erre egy mintatábor.

3.4. Megjegyzés

Azt azonban tudni kell, hogy a hadifoglyok antifasiszta átképzésen estek át: „A fogságba esett katonák körében komoly információszerzés folyt, a személyes adatok mellett az itthoni háborúellenes tevékenységre, illegális szervezetekre, antifasisztákra, rölapokra, tüntetésekre, a németbarátság híveire, a gazdasági-pénzügyi életben gyakorolt német befolyásra, a Németországra vonatkozó ismeretek mellett a magyar hadsereg tagjainak és családjuknak helyzetére, a gazdasági életre, jövedelmi forrásokra, munkaviszonyra, az országban és a hadseregben uralkodó hangulatra vonatkozó ismeretek is szerepelnek az adatgyűjtés listáján. Arról is nyilatkozniuk kellett, tudnak-e a lakossággal vagy a partizánokkal szemben elkövetett

atrocitásokról, megtorlásokról, túszzedésről.”⁷⁸ azonban az antifasiszta oktatásnak a következő feltételei voltak: „Az átképzésre való bejutás előfeltétele a fasizmussal való aktív szembefordulás, várt eredménye „a jövőben” – vagyis a foglyok hazatérése után – az antifasiszta tevékenység folytatása, esetleg kommunistává válásuk volt.”⁷⁹

Ezáltal a hadifoglyok által készített röplapok is már a szovjet eszméket, állításokat tükrözik általában, mint ez érezhető is. Illetve ezt erősítette a Szovjetunióban élő emigráns magyar kommunisták használata is, akik felügyelték a hadifoglyokat, és akiket a szovjet vezetőség felügyelt.

⁷⁸ Pihurik: „Agitgránátok”, 36-37.

⁷⁹ Pihurik: „Agitgránátok”, 36.

ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján látható, hogy a röplapok és a propaganda mindig alkalmazkodott az aktuális helyzethez, hiszen mindig az adott eseményeket mutatja be, vagy a nemrég történt eseményekre reagálva próbálta meggyőzni a magyarokat, ehhez kellettek a propaganda szilárd pontjai, amelyek egyfajta támaszt jelentettek. Ilyen volt a Vörös Hadsereg szerepe és ereje, és a német vereségek, de legfőként a német ellenségkép, hiszen a szovjet propagandát leginkább erre az erős németellenességre lehet ráfűzni. Úgy mutatja be a németeket, mint minden rossz okozóját, akik egy ártatlan, szabadságszerető nemzetet támadtak meg és a magyarokat is ők kényszerítik minden háborús cselekményre.

Mint láthatjuk, kaptunk egy képet a szovjet propagandáról, amely nem mutatott fel különösen kiemelkedő dolgot, hanem a szovjetek a propaganda általános elemeit használják fel, és megfelelnek a „propaganda szabályainak”, ami alapján hatásosnak kellett volna lenni, viszont a hatékonyságáról nem találtam szakirodalmat, és az, hogy a röplapok azt állítják, hogy a propaganda hatékony volt és rengetegen állnak át miatta, nem jelenti azt, hogy tényleg így is történt. A hatékonysága további kutatást igényel, például naplók vizsgálatával, esetleg oral history segítségével, bár erre a fentmaradt felvételek által van lehetőség, amelyben vagy szóba kerül a hadifogság vagy nem. Emellett a hatékonyságot a Horthyhoz való hozzáállás is befolyásolhatta, amely szintén egy vizsgálandó kérdés, hiszen ennek hatásairól még a röplapokban sincsnek információk.

A tervezett statisztikai adatok (a települések száma és megjelenési gyakorisága, az aláírók és megjelenési gyakorisága, amennyire lehet az igazság és hazugság arányának vizsgálata, leggyakrabban szereplő kifejezések, valamint az évenkénti eloszlás) a kutatási időbe már nem fértek bele, ezáltal ez egy külön, leginkább ennek a kutatásnak a kibővítéseként jöhet majd létre a későbbiekben. A kutatás ezen szakaszáig az összesen 342 röplapból 176 darab lett feldolgozva, ezekben 385 település és 291 személy szerepel. A leggyakrabban szereplő település Budapest 38 alkalommal, majd Königsberg és Berlin 10 alkalommal, Debrecen pedig 9-szer. A többi település jóval kevesebbszer jelenik meg, legtöbb csupán 1 maximum 2 alkalommal. A legtöbbet szereplő aláírók 5 röplapon jelennek meg és ezek Dr. Jánosi Ferenc, Görgényi Dániel és Somogyi Imre, majd 4-gyel követi őket R. Tóth Ferenc és 3-mal 9 ember, akiket most nem fogok felsorolni, mivel nem tartom fontosnak jelen esetben még több név feltüntetését, hiszen ezáltal is látszik, hogy egy statisztikai elemzés miért lesz még szükséges.

További kutatási lehetőségnek látom a fentebb már említett hatékonyság vizsgálatát, a magyar propaganda összevetését a szovjet rölap propagandával, hiszen a szovjetek gyakran reagálnak magyar állításokra. Esetleg tovább vinni a propaganda alakulását a Rákosi-korszak propagandájának kutatásával: hasonlóság, különbség, új elemek, esetleg megvalósulás. Valamint a rölapokban szereplő különböző személyek életútjának kutatását is egy jó lehetőségnek tartom, hiszen több személy is szerephez jutott a háború után, és külön érdekes lenne a néhány női aláíró vizsgálata, hogy ezek a hölgyek emigráns kommunistaként vagy hogyan került a Szovjetunióba és milyen szerepük volt itt, ők, mint író vagy publicista jelennek meg. Illetve a különböző települések katonáihoz vagy munkásaihoz szóló rölapoknál, lehetőség esetén az aláírók vizsgálata, kapcsolata a várossal is egy jó lehetőség. Ezek mellett pedig a korábban említett hivatalos jelentések vizsgálata os.

Ezek alapján is látható, hogy a kutatás megéri a folytatást és sok lehetőség van benne.

BIBLIOGRÁFIA:

Elsődleges források:

- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Mikrofilm-gyűjtemény 245. (324.)
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Mikrofilm-gyűjtemény 246. (325.)
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Mikrofilm-gyűjtemény 247. (326.)
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Personalia-gyűjtemény 249.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/54.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/56.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/58.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/60.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/67.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/94.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/95.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/96.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/97.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/98.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/99.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/100.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/101.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/102.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/103.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/104.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény V/105.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/106.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/107.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/110.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/111.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/112.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/114.
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/115
- HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/116.

[illegible]

[illegible]

38

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/290.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/292.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/293.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/294.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/295.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/296.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/297.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/298.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/299.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/301.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/304.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/305.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/323
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/342.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/343.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/377.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/378.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/379.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/380.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/381.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/382.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/400.
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Röplap gyűjtemény IV/401.

Másodlagos források:

A Szovjetunió nagy honvédő háborúja. In.: Gosztanyi Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989*. Budapest, 1993. 155-219.

Adorno, Theodor W.: A freudi elmélet és a fasiszta propaganda mintázata. *Thalassa* 17 (2006) 2-3. sz. 9-32.

Auerbach, Jonathan – Castronovo, Russ: Tizenhárom tézis a propagandáról. *Apertúra* 9 (2004) 3. sz. 14. <https://www.apertura.hu/2014/tavasz/auerbach-castronovo-tizenharom-tezis-a-propagandarol/> (letöltés: 2024. 01. 24.)

Frontpropaganda a Vörös Hadseregben. Az 1. Ukrán Front magyar nyelvű röplapjai 1942-1944. (Kassai Géza hagyatékából). Összeáll.: Kővágó Sarolta, Szabó Róbert. Budapest, 1979.

<https://rubicon.hu/kalendarium/1945-aprilis-4-magyarorszagon-hivatalosan-veget-er-a-ii-vilaghaboru> (letöltés: 2024. 04. 18.)

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/p-44572/propaganda-46811/> (letöltés: 2023. 11. 20.).

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/r-738B0/roplap-7399E/> (letöltés: 2023. 11. 20.).

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarország-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/k-F0A98/karpat-csoport-F0AB1/>

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarország-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/i-j-F0A5C/ideiglenes-nemzeti-kormany-F0A60/>

(letöltés: 2024. 05. 15.)

<https://www.masodikvh.hu/hadszinterek/europa/kelet-europa/47-don-kanyar-1942-43>

(letöltés: 2024. 04. 12.)

Kiss Balázs: Missziótól Marketingig. Fejezetek a propaganda elmélettörténetéből. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény*. Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 347-358.

Kranzieritz (Hajdu) Veronika: A kommunikáció szerepe a katonai pszichológiai műveletekben. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény*. Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 101-106.

Nyíri Tibor: A „lélektani hadviselés” tömegpszichológiai aspektusai. *Új Honvédségi Szemle*, (1998) 3. sz. 92-100.

Pihurik Judit: „Agitgránátok” – antifasiszta propaganda a szovjet hadifogolytáborokban. *Múltunk* 65 (2020) 1. sz. 35-58.

Sipos Balázs: Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus”, 1919-1942. *Múltunk* 50 (2005) 3. sz. 3-37.

Sólyomfi Andrea Hanna: A terrorizmus propagandája. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény*. Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 388-403.

Szabó Péter, Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943.*

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii->

[vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1941-1943-CF9/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzelx1MDBlMW12XHUwMGU5YmVYIn0](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1941-1943-CF9/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzelx1MDBlMW12XHUwMGU5YmVYIn0)

Szabó Péter, Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945.*

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1943-1945-13DD/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzelx1MDBlMW12XHUwMGU5YmVYIn0>

Tamás Ágnes: Karikatúrák a propaganda szolgálatában (1939-1944). *Századok* 151 (2017) 2. sz. 407-442.

Virányi Péter: A propaganda (ál)ruhája. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény.* Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 11-87.

Z. Karvalics László: Nagy háború és propaganda. A diszkurzusfejlődés néhány iránya. In: *A propaganda propagandája. Propagandaszociológiai szöveggyűjtemény.* Szerk. Sólyomfi A. Hanna – Virányi Péter. Budapest, 2020. 179-189.